

İbn Teymiyye'den Önce Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirini Bir Metot Olarak Öneren Âlim: Ebû Bekir İbnü'l-Arabî

The Scholar who Suggested the Exegesis of the Qur'ân with the Qur'ân as a Method before Ibn Taymiyya: Abû Bakr Ibn al-'Arabî

Fatma Yalnız

Arş. Gör. Dr., Çorum Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Tefsir Anabilim Dalı

Res. Assist. Dr., Çorum Hitit University, Faculty of Theology

Department of Tafsîr

Çorum, Türkiye

fatmayalniz@hitit.edu.tr orcid.org/0000-0003-3152-7094

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 August/Ağustos 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 09 December/Aralık 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/ Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 2 **Pages/Sayfa:** 863-880

Cite as/Atıf: Yalnız, Fatma. "İbn Teymiyye'den Önce Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirini Bir Metot Olarak Öneren Âlim: Ebû Bekir İbnü'l-Arabî". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 863-880. <https://doi.org/10.18505/cuid.1161321>

Yalnız, Fatma. "The Scholar who Suggested the Exegesis of the Qur'ân with the Qur'ân as a Method before Ibn Taymiyya: Abû Bakr Ibn al-'Arabî". *Cumhuriyet Theology Journal* 26/2 (December 2022), 863-880. <https://doi.org/10.18505/cuid.1161321>

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. /Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatma Yalnız).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Scholar who Suggested the Exegesis of the Qur'an with the Qur'an as a Method before Ibn Taymiyya:

Abū Bakr İbn al-ʿArabī

Abstract: There is a prevailing opinion in the literature that the first person to mention the interpretation of the Qur'an with the Qur'an as a method is Ibn Taymiyya (728/1328). Ibn Taymiyya puts this method at the forefront in the hierarchy of evidence he put forward in *Muqaddima fī usūl al-tafsīr* (Introduction to the Methodology of Exegesis). However, Abū Bakr İbn al-ʿArabī (d. 543/1148), who lived two centuries before him, also refers to the same method in the first place among the tafsīr methods he suggested. In this direction, in this article, İbn al-ʿArabī's *Qānūn al-Ta'wīl* and Ibn Taymiyya's *Muqaddima* are the evidence that the interpretation of the Qur'an with the Qur'an is in the first place. Since they create a hierarchy of tafsīr, they are presented as works that try to determine a method for tafsīr. Subsequently, Ibn Taymiyya's presentation of the Qur'an's interpretation with the Qur'an as the most correct way of interpretation and the subsequent ordering of the hierarchy of evidence as a whole are shown in detail. Ibn Taymiyya states that if there is no interpretation of the Qur'an with the Qur'an in the hierarchy of evidence, which he describes as the best way of tafsīr, it is necessary to refer to the narrations of the companions and the narrations of the consensus of the *tābī'ūn* (successors of the companions), respectively, after the Sunnah. Ibn Taymiyyah states that it is necessary to resort to *ijtihād* in the parts of the subject in dispute, and states that legitimate *ijtihādī* tafsīr can be done through language and shari'ah - without centering any ideology. Ibn 'Arabi, on the other hand, created a two-stage hierarchy of evidence in order to correct the accuracy of the interpretations. In the first stage, İbn al-ʿArabī emphasized that if the interpretation was made by using the interpretation of the Qur'an with the Qur'an, that interpretation would be accepted as correct without the need for any other evidence. However, if the verse is not provided with evidence while interpreting, the sunnah will be applied. The author, who went to the second stage in order to provide the *ta'wīl* made without showing the verse and sunnah evidence. In order to evaluate the interpretation made at this stage, he considered it necessary to verify with language and sharia evidence. Although there is a similarity in the order of the hierarchies of evidence between Ibn Taymiyya and İbn al-ʿArabī, İbn al-ʿArabī explained a detailed path to be followed in addition to this hierarchy. Then, in our study, we focused on the reasons why the authors put the interpretation of the Qur'an with the Qur'an in the first place. In this direction, various signs such as İbn al-ʿArabī's foregrounding the apparent in *Qānūn al-Ta'wīl*, mentioning the Qur'an in the first place in the explanation of various ambiguities in the Qur'an, and preferring the verse to the news are some of the signs that he saw it necessary. This gives us clues about the background of his putting the evidence first. In addition, as another sign of İbn al-ʿArabī's prioritization of the Qur'an, the fact that the Andalusia region was mostly in the Maliki sect in the time period he lived and its apparent precedence can be shown. In addition, it can be stated that the fact that the author was inspired by the Muādh hadith, which is accepted as the basis for the formula of *qiyas* in the *fiqh* method, as he is a Maliki jurist, may have been effective in placing the Qur'an and tafsīr first in the hierarchy of evidence he suggested for tafsīr. It can be said that Ibn Taymiyya's advice of a hierarchy of evidence that puts the Qur'an in the first place has the aim of eliminating the creed, political and intellectual differences and ensuring the unity of the Muslims. Finally, in our study, the problems that arise due to the fact that İbn al-ʿArabī and Ibn Taymiyya put the interpretation of the Qur'an with the Qur'an in the first place in their works are shed light on. The first problem is whether the way in which the relevant authors put the Qur'an and its interpretation first in the classical period, in which they lived, is different from the followers of the Ahl al- Qur'an in the modern period. When the problem is examined, the fact that the scholars we took in the center mentioned evidences in addition to the interpretation of the Qur'an with the Qur'an gives us a clue that the classical period followed a more holistic path in the hierarchy of evidence. Another problem is whether the interpretation of the Qur'an with the Qur'an, which is included in the hierarchy of evidence presented by the relevant authors, is based on *riwaya* or *diraya*. It can be said that İbn al-ʿArabī is closer to *dirāya* (sagacity) and Ibn Taymiyyah to *riwāya* (narrative) tafsīr. As a result, although there are differences between two scholars regarding the application of the relevant method, İbn al-ʿArabī's mention of this method two centuries before Ibn Taymiyya is that the interpretation of the Qur'an with the Qur'an is a method. It is important that this will change the general acceptance about the date of its proposal.

Keywords: Exegesis (Tafsīr), Tafsīr of the Qur'an with the Qur'an, Abū Bakr İbn al-ʿArabī, Ibn Taymiyya.

İbn Teymiyye'den Önce Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirini Bir Metot Olarak Öneren Âlim: Ebû Bekir İbnü'l-Arabî

Öz: Literatürde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak ilk sırada zikreden kişinin İbn Teymiyye (728/1328) olduğu yönünde hâkim bir kanaat mevcuttur. İbn Teymiyye, *Mukaddime fī usūl-i't-tefsīr*'de ortaya koyduğu delil hiyerarşisinde bu metodu en öne almaktadır. Ancak ondan iki asır önce yaşayan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de önerdiği tefsir metotları içinde ilk sırada aynı metoda atıf yapmaktadır. Bu doğrultuda makalede, İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i ve İbn Teymiyye'nin *Mukaddime fī usūl-i't-tefsīr*'i Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin ilk sırada yer aldığı delil hiyerarşisi oluşturdukları için *tefsire bir yöntem belirleme gayretinde olan eserler* olarak takdim edilmiştir. Akabinde İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini *en doğru yorum yolu* olarak sunması ve devamındaki delil hiyerarşisini bir bütün olarak sıralaması ayrıntılarıyla gösterilmiştir. İbn Teymiyye en güzel tefsir yolu şeklinde ifade ettiği delil

hijerarşisinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yoksa sünnete sonrasında sırayla sahâbe rivayetlerine ve icma edilen tabiîn rivayetlerine başvurmak gerektiğini bildirmektedir. Tabiûnun ihtilaf ettiği kısımlarda ise ictihada başvurmak gerekliliği doğduğunu belirten İbn Teymiyye, meşru ictihâdî tefsirin -herhangi bir ideolojiyi merkeze almaksızın- dil ve şeriat aracılığıyla yapılabileceğini ifade etmektedir. İbnü'l-Arabî ise yapılan yorumların doğruluğunun tashih edilmesi için iki aşamalı bir delil hiyerarşisi oluşturmuştur. İlk aşamada İbnü'l-Arabî yapılan yorum eğer Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri aracı kılınarak yapıldıysa başka bir delile ihtiyaç duyulmaksızın o yorumun doğru kabul edileceğini vurgulamıştır. Ancak yorum yapılırken eğer ayet delil getirilmediyse sünnete başvurulacaktır. Ayet ve sünnet delil gösterilmeksizin yapılan te'vîlin sağlanması için ikinci aşamaya geçen müellif, bu aşamada yapılan yorumun değerlendirilmesi için dil ve şeriat delilleriyle sağlama yapmayı gerekli görmüştür. İbn Teymiyye ve İbnü'l-Arabî'nin delil hiyerarşilerindeki sıralamada benzerlik bulunmakla birlikte İbnü'l-Arabî bu hiyerarşiye ek olarak takip edilecek ayrıntılı yol izâhında bulunmuştur. Ardından çalışmamızda müelliflerin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya alma nedenlerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'de zahiri öne alması, Kur'an'daki çeşitli kapalılıkların izahında Kur'an'ı ilk sırada zikretmesi, ayetin habere tercih edilmesini gerekli görmesi gibi çeşitli işaretler onun bu delili ilk sıraya almasının arka planı hakkında bize ipucu vermektedir. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ı öncelemeinin bir başka işareti olarak yaşadığı zaman diliminde Endülüslü bölgesinin ekseriyetle Mâlikî mezhebinde olması ve zahiri önceleme gösterilebilir. Buna ek olarak müellifin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri için önerdiği delil hiyerarşisinde ilk sıraya almasında onun Mâlikî fakihî olduğu için fıkıh usûlünde kıyasın formülüne temel olarak kabul edilen Mûaz hadisinden ilham almış olabileceği ifade edilebilir. İbn Teymiyye'nin ise Kur'an'ı ilk sıraya alan bir delil hiyerarşisini önermesinde yaşadığı dönemdeki itikadî, siyasî ve fikrî ayrılıkları ortadan kaldırma ve müslümanların birliğinin sağlama amacının bulunduğu söylenebilir. Son olarak çalışmamızda İbnü'l-Arabî ile İbn Teymiyye'nin eserlerinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya almalarından kaynaklı ortaya çıkan problemlere ışık tutulmaktadır. İlk problem ilgili müelliflerin yaşadığı klasik dönemde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya alma biçimlerinin modern dönemde Ehl-i Kur'an taraftarlarından farklı olup olmadığıdır. Problem tetkik edildiğinde merkeze aldığımız âlimlerin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine ek olarak deliller zikretmesi klasik dönemin delil hiyerarşisinde daha bütüncül yol izlediği hakkında bize ipucu vermektedir. Bir başka problem, ilgili müelliflerin sunduğu delil hiyerarşisinde yer alan Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivayete mi dirayete mi tealluk ettiği meselesidir. İbnü'l-Arabî'nin dirayete, İbn Teymiyye'nin ise bağlayıcı tefsire daha yakın olduğu ifade edilebilir. Netice itibarıyla iki âlim arasında ilgili metodun uygulanış biçimine ilişkin farklılıklar mevcut olmakla birlikte İbnü'l-Arabî'nin İbn Teymiyye'den iki asır kadar bir zaman öncesinde bu metodu ilk sırada zikretmesi, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin bir yöntem olarak önerilmesinin tarihine ilişkin genel kabulü değiştirecek olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye.

Giriş

“Kim kendi reyî ile Kur'an'ı tefsir ederse cehennemdeki yerini hazırlasın” mealindeki hadis¹ Kur'an'ın doğru bir şekilde tefsir ve te'vîl edilmesi çabasındaki âlimlerin bu konuda doğru yöntem arayışı içine girmelerinde etkili olmuştur. Bu tehdit altına girmeyi engellemek üzere pek çok âlim, Kur'an'ın yorumlanmasında hangi deliller kullanılırsa doğru yoruma ulaşılabileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur.

Kur'an'ın anlaşılmasında Kur'an'ın ilk sıraya konulması çağdaş dönemde popüler bir eğilim olmakla birlikte, klasik dönemde bir metod olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sırada öneren âlimler bulunmaktadır. Günümüzde yapılan bazı çalışmalar klasik dönemde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini metod önerisi olarak ilk sırada sunan âlimin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) olduğuna işaret etmektedirler.² Ancak klasik dönem irdelendiğinde İbn Teymiyye'den yaklaşık iki yüzyıl önce yaşayan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) de te'vîle bir yöntem kazandırma gayretindeki eseri *Kânûnu't-Te'vîl*'de delil hiyerarşisi sunduğu ve ilk sırada Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine bir metod olarak işaret ettiği görülmektedir.

İbn Teymiyye'nin, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin eserinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metodunu gördüğüne dair ize ulaşamadığımızı belirtmek isteriz. İbn Teymiyye, İbnü'l-Arabî'nin çeşitli eserlerine atıfta bulunmakla birlikte, onun *Kânûnu't-Te'vîl*'ine atıf yapmadığı görülmektedir. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'de ve *Ahkâmü'l-Kur'an*'da gösterdiği âyet izahlarında Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme biçiminin İbn Teymiyye'nin eserlerinde bulunmadığıdır. Bu

¹ Ebu Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, “Min Müsnedi Benî Hâşim”, *Müsned el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2069 (Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.), 2/508; Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, “Tefsiru'l-Kur'an”, *Sünen-i Tirmîzî*, thk. Beşşar Avâd Ma'rûf, 2950 (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 5/49.

² Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması,” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2008), 3.

minvalde çalışmamızda, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak ilk sıraya alma konusunda İbnü'l-Arabî'nin İbn Teymiyye'den önce harekete geçmesi incelemeye tabi tutulacaktır.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir yöntem olarak İbn Teymiyye'nin savunması birbirinden farklı problemler içermektedir. Bu problemler çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır.³ Bu çalışmalara baktığımızda, genel olarak İbn Teymiyye'nin Kur'an'ı anlamasında etkili olan unsurlar ve anlama metodu incelenmiş, özel olarak İbn Teymiyye merkezinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin mahiyeti, bu metodun rivâyete mi dirâyete mi taalluk ettiği üzerinde durulmuştur. Mahiyet analizine ek olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin tarihi serencamı içerisinde İbn Teymiyye'nin ilgili metodu neden ilk sıraya koyduğu problemi üzerinde de durulmuştur.

İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i bağlamında yapılan çalışmalarda ise onun Kur'an'ı Kur'an'la tefsirini bir metot olarak ilk sıraya koyması vurgulanmamıştır.⁴ Bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmalar arasında yer alan Ahmet Baltacı'nın doktora tezinde İbnü'l-Arabî'nin tefsirinde izlediği yollar içerisinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri bağlamında *Kânûnu't-Te'vîl*'deki kısma kısaca değinilmekle birlikte bu yolları *Kânûnu't-Te'vîl*'den alıntılanmayıp İbnü'l-Arabî'nin *Ârizatu'l-Ahvezî* adlı eserine atıf yaptığı ve bu metodu ilk sıraya alması hususunda ayrıntılara yer vermediği fark edilmektedir.⁵ Öte yandan Abdülkerim Seber'in hazırladığı kitap çalışmasında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl* isimli eserinde Kur'an ilimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsirini ilk sıraya aldığı delil hiyerarşisine yer verilmekle birlikte bu probleme vurguda bulunulmadığı müşahede edilmektedir. Son olarak İbnü'l-Arabî'nin bütün eserleri çerçevesinde onun Kur'an, tefsir ve te'vîl anlayışını inceleyen Ümit Döngel'in yüksek lisans tezinde de bahsedilen metoda vurgu yapılmadığı görülmektedir.

İlgili çalışmalarda İbn Teymiyye'den önce Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsirine bir metot olarak ilk sırada yer vermesi ve bu çerçevede ortaya çıkacak problemlerin çözüme kavuşturulması gözlerden kaçmıştır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl* adlı eserinde bir yöntem olarak ilk sırada Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine işaret ettiği görülmektedir. İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, yapılan te'vîllerin sağlamasını yapmada *kânûn* olarak sunması, İbn Teymiyye'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsirini ilk sırada ve *en doğru yol* şeklinde sunmasıyla paralellik arz etmektedir.

Özetle makalede, ilk olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri metoduna kısaca yer verildikten sonra İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i hakkında malumat verilmekte ve onun bu metodu ele alma biçimi incelenmektedir. Bu çerçevede İbnü'l-Arabî'nin ve İbn Teymiyye'nin metodunun ortak ve farklı tarafları ortaya konulmaktadır. Akabinde iki müellifin mezkûr metodu ilk sıraya almalarının muhtemel nedenleri üzerinde durulmaktadır. Bu şekilde müelliflerin bu metodu ilk sıraya koymalarının nedenleri, âlimlerin kendileri ve eserleri ile irtibatlandırılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak müelliflerin bu metodu ilk sıraya almalarından kaynaklı problemler irdelenmektedir. Bu analiz sonucunda klasik dönemde İbn Teymiyye'den önce bir metot olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini gösteren başka bir âlimin mevcut olduğunu ve aslında Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin klasik dönemde çağdaş dönemden çeşitli açılardan farklılaştığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışma konumuz ilgili amaç doğrultusunda ele alınırken yöntemsel olarak, sosyal bilimlerde nitel çalışmalar için kullanılan “veri ve içerik analizine” müracaat edilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin ve İbn Teymiyye'nin eserlerinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsir kapsamına giren muhtevanın içeriği analiz edilmiş, buna ek olarak eserlerin muhtevadaki ortaklık ve farklılıklar tespit edilmiştir. Nitekim bu yöntemle “çok sayıdaki metnin içeriklerindeki ortak yönlerin ortaya konması amaçlanmaktadır.”⁶

³ Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016); Mustafa Karagöz, “Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayırımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 11/5 (Şubat 2004); Mehmet Emin Maşalı, “İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 6/15 (Şubat 2008); Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2008); Muhammed Aydın, “Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009); Ali Karataş, “Kur'an'ı Kur'an ile Anlama”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011); Sevim Gelgeç, “İbn Teymiyye Ekseninde Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar”, *Darülfunun İlahiyat* 32/2 (2021); Ahmet Abay - Yahya Yaşar, “Kur'an'ın Kur'an ile Tefsirinde Yeni Yaklaşımlar: Mehmet Okuyan Örneği”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları* 11/7 (2016).

⁴ Ahmet Baltacı, *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu* (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1978); Abdülkerim Seber, *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'an İlimlerindeki Yeri, Tefsir ve Te'vîl Metodu Kânûnu't-Te'vîl* (İzmir: Tibyan, 2014); Ümit Döngel, *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'an, Tefsir ve Te'vîl Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Hüseyin Çelik, “İbnü'l-Arabî ve Tefsiri Ahkâmı'l-Kur'an”, *Tarih Okulu Dergisi* 39 (2019).

⁵ Baltacı, *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, 119.

⁶ Süleyman Demirci-Murat Köseli, “İkincil Veri ve İçerik Analizi”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Kaan Böke (İstanbul: Alfa yayınları, 2017), 344.

1. Tefsire Usûl Belirleme Gayretindeki Eserler: *Kânûnu't-Te'vîl* ve *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*

Makale çalışmamızda merkeze alacağımız Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i ile İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'si tefsire bir yöntem kazandırma çabasındaki eserlerdendir. Çalışmamız açısından *usûl arayışı* kavramı, bu eserlerin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri ilk sıraya koymaları şeklindeki yöntem sunumları açısından önemli bir konumda bulunduğu için önem arz etmektedir. Tefsirde “usûl arayışı” tabiri, Kur'an'ı yorumlamada esas alınacak –müttekâmil bir seviyede olmayan- kaide, kural, metotlar ortaya koyma çabasını ifade etmektedir. Klasik döneme ait bazı tefsir mukaddimeleri ve müstakil eserlerde Kur'an'ın tefsirini bir usûle kavuşturma gayretinin mevcut olduğu görülmektedir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i ve İbn Teymiyye'nin *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*'i de Kur'an'ın nasıl tefsir edileceğine yönelik kurallar ortaya koyma çabasında olan eserler arasında yer alır. Bu kurallar; tefsir yapılırken hangi delil hiyerarşisine göre hareket edileceği, delillerin kapalı âyetleri yorumlamada nasıl kullanılacağı şeklindeki metodoloji önerileri çerçevesindedir.

İlk olarak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin eserinin, müellifin hocası Gazâlî'nin (ö. 505/1111) yazdığı *Kânûnu't-Te'vîl* adlı kısa risalesi ile aynı adı taşıdığı görülmektedir. Gerek Gazâlî gerek öğrencisi İbnü'l-Arabî, eserlerinde Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili yol haritası çizmektedirler. Gazâlî'nin eseri, farklı grupların Kur'an'ı yorumlarken akli ve nakli dengeli kullanmadıkları ve bunun doğrusunun nasıl olması gerektiğini merkeze almaktadır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de eserinde hocası Gazâlî gibi hem Kur'an'ı yorumunda karşılaştığı yanlış biçimleri tarif etmiş hem de bunun yerine ortaya konacak teorik metotlar ve pratik kaideler vazetmiştir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, hocası gibi sadece müteşabih âyetlerin akıl-nakil dengesinde nasıl yorumlanacağıyla ilgilenmekle kalmamış, buna ek olarak farklı türden kapalı âyetlerin te'vîlinin nasıl olması gerektiği üzerinde de durmuştur. Bu doğrultuda müellif eserinde kânûn,⁷ kavramına sık sık yer vermiştir.

İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'sinde de tefsire bir usûl kazandırma çabasında olduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. İlk olarak eser, muhalif gördüğü grupların Kur'an'ı yorumlama biçimlerini tenkit etmiş ve yorumlama tarzlarını eleştirmekle kalmayarak bunları formel biçimde tahlillere tabi tutmuştur. Buna ek olarak yanlış gördüğü yorum biçimlerinin yerine doğru yorumun nasıl yapılacağını teorik ve pratik olarak göstermiştir. Bütün bunlar onun tefsire bir usûl kazandırma ve yöntem belirleme çabasında olduğunu gösteren kanıtlardır. Onun yöntem arayışları selefi çizgiye göre teşekkül etmekte olup önerdiği yöntem sahâbe ve tabiûndan gelen rivâyetlere önemli bir yer ayırmaktadır.

1.1. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri'ni Bir Metot Olarak İlk Öne Süren Kişinin İbn Teymiyye Olduğu Görüşü

Usûl arayışında bulunan eserler arasında yer alan tefsir mukaddimelerinde ve müstakil eserlerde hangi delil hiyerarşisi izlenirse yapılan yorumun sahih olacağı üzerinde durulmuştur. Farklı müellifler delil hiyerarşilerini çeşitli şekillerde oluşturabilmişler, kimisi ilk sıraya rivâyetleri kimisi akli kimisi ise Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri koymuştur.⁸ Son dönemde yapılan araştırmalar Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya alan ilk kişinin İbn Teymiyye olduğunu ifade etmektedir.⁹

İbn Teymiyye “tefsirde en doğru metot nedir?” şeklinde bir soru sormuş, sonrasında *Kur'an'ı Kur'an'la tefsir* şeklinde başlayan bir delil hiyerarşisinde bulunmuştur. Bunun için müellif ilk sırada *en sahih yol* (اصح الطرق) olarak Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmek gerektiğini ifade etmektedir. Gerekçe olarak Kur'an'ın bir yerinde mücmel olan bir meselenin Kur'an'ın başka bir yerinde müfesser yani açıklanmış olduğunu, bir yerde kısaca zikredilen bir hususun başka yerde tafsilatlı açıklanmış olacağını göstermektedir. Eğer Kur'an'ı Kur'an'la tefsir mümkün olmazsa, ikinci sırada sünnete başvurmak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber Kur'an'ı en doğru şekilde açıklayan kişidir.¹⁰ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye meseleye “Kur'an'ın anlaşılmasında en doğru metot nedir?” sorusunu sorarak başlamış, cevap olarak önce Kur'an'ı Kur'an'la tefsir, eğer bu mümkün olmazsa Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsir yapmak gerektiğini bir bütün olarak *en güzel yol* diye tarif etmiştir. Bu delil hiyerarşisinden hareketle İbn Teymiyye'nin sadece Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri en güzel yol olarak görmediği, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri mümkün olmazsa sünnete başvurmak gerektiği kanaatinde

⁷ Müellifin kânûn kavramını zikrettiği yerler için bk. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Süleymanî (Beirut-Cidde: Müessesetu Ulûmi'l-Kur'an- Dâru'l-Kıbleti li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, 1406), 2/457, 462, 473, 475, 480, 497, 501, 516, 517, 518, 533, 563, 578, 583, 592, 606, 607, 630, 642, 649 vd.

⁸ Fatma Yalnız, *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 191.

⁹ Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması,” 3.

¹⁰ Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Mahmûd Matarâcî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 7/452; Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru't-Turas, 1979), 185.

olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bazı çalışmalarda İbn Teymiyye'nin sadece Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini en güzel yol (احسن طرق التفسير) olarak sunduğu iddia edilmiştir.¹¹

İbn Teymiyye tefsir yaparken başvurulması gereken delil hiyerarşisini, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ile başlatarak, Muâz hadisine dayandırmaktadır. Muâz hadisinde, Muâz b. Cebel Yemen'e gideceği zaman Hz. Peygamber Muâz'a Kur'an'ın anlaşılması ve onun hakkında hüküm verme konusunda nasıl yol izleyeceğine dair sorular sormuştur. Hz. Peygamber, Muâz'a ne ile hükmedeceğini sorduğunda, Muâz önce Allah'ın kitabıyla, eğer orda bulamazsa sünnetle, orada da bulamazsa içtihatla hüküm vereceğini söylemiştir.¹²

İbn Teymiyye delil hiyerarşisinde ikinci sıraya Hz. Peygamber'in sünnetini, sonrasına sahâbenin sözlerini almıştır. Sahâbe sözlerini delil hiyerarşisinde üçüncü sıraya almasına gerekçe olarak sahâbenin Kur'an'ın inişine şahitlik etmeleri sebebiyle Kur'an'ı en iyi şekilde tefsir etmelerini göstermektedir.¹³ Delil hiyerarşisinde sahâbe nakillerinden sonra ise tabiûn nakilleri gelmektedir. İbn Teymiyye, tabiûn nakillerinin hangi konularda delil olup hangi konularda delil olmayacağını ihtilaf olduğunu ifade etmektedir. O bu konuyu şu şekilde çözüme kavuşturmuştur: Tabiûnun icmâ ettiği konular Kur'an'ın anlaşılmasında delil olurken ihtilaf ettiği konular bağlayıcı değildir. Tabiûnun ihtilaf ettiği konularda da rey söz konusu olacaktır.¹⁴ Müellife göre tabiûndan gelen rivâyet yoksa rey ile tefsir gündeme gelecektir.

Tam bu aşamada İbn Teymiyye reyin yasak olup olmadığına dair rivâyetlere yer vermektedir. Buna göre rey, delil olmaksızın sadece yorum yapanın kendi ideolojisini merkeze alarak yapılması durumunda haram olacaktır. Müellif, rey ile tefsir hakkında "Kim Kur'an hakkında bilgisi olmadan konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın" mealindeki hadisi aktararak, delilsiz rey ile konuşmanın haram olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Ancak bu rey, ilim olmaksızın Kur'an hakkında konuşmak anlamına gelmekte olup bilgisizce konuşan kişinin emrolunmadığı bir yola girmesini ifade etmektedir. İlim olmaksızın rey yapan kişi doğru yoruma ulaşmış olsa bile hata etmiştir. Çünkü kurallara ve usûle göre hareket etmemiştir.¹⁶ Selef de bu doğrultuda davranmış ve ilimsiz olarak Kur'an hakkında konuşmamışlardır. Ancak bu, reyin yapılmayacağı anlamına gelmemektedir. Eğer elde edilen yorum âlim kişi tarafından gerekli deliller kullanılarak yapılırsa, kınanan rey kapsamına girmeyecektir. Müellifin ilimsizlikten kastı, delil kullanılmadan rey yapılması iken, ilme dayalı ve doğru usûl olarak gördüğü rey ise zikredeceği delillerin kullanılmasıyla elde edilen rey demektir. Dolayısıyla ilim ancak belirli deliller kullanılması durumunda elde edilecektir. İbn Teymiyye, dil ve şer'î araçlar vasıtasıyla ve bilgili kişiler tarafından yapılması durumunda, yapılacak içtihadın (reyin) önünde bir mani olmadığını belirtmektedir.¹⁷ Müellif *Mukaddime*'de dil ile ve şer'î olarak reyin tefsirde nasıl yapılacağına dair örnekler vermemiş, sadece tefsirde delil hiyerarşisinin son kısmında içtihat yapılırken bu delillerin kullanılacağına işaret etmiştir. Bununla dile ve şeriate aykırı olmayan genel kaideleri kastediyor olması mümkün gözükmemektedir.

Buna ek olarak İbn Teymiyye Kur'an'ı; Kur'an'la, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin sünnetiyle, son olarak tabiûnun icmâ ettiği rivâyetlerle tefsir etmeye yönelmiş, bunlarla anlaşılmayan hususları da reyin konusu haline getirmiştir. Öyleyse İbn Teymiyye tarafından zikredilen bu kaynaklar, reyin girmediği alan olarak görülmektedir. Klasik dönemde İbn Teymiyye'nin delil hiyerarşisini aynen aktaranlar bulunmaktadır.¹⁸ Çağdaş dönemde Ehl-i Kur'an taraftarları ise delil hiyerarşisini bir bütün olarak görmeyip, İbn Teymiyye'nin "en sahih yol Kur'an'ı Kur'an'la tefsirdir" şeklindeki delil hiyerarşisinin ilk adımını mutlak temel kabul etmişler, diğer kaynakları kullanmamışlardır.¹⁹ Yine bu dönemde, bu delil hiyerarşisi kimi âlimlerce rivâyet ve reyle (dirâyet) tefsir şeklinde

¹¹ Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması," 3.

¹² Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 1/454; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1988), 4/543; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 36/333; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân Dârimî, *Sünen* (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Mukaddime", 20; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, "Mukaddime", *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Nâsırüddin Elbânî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009), 8; Süleyman b. Davud b. el-Carud Tayalisi Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, thk. Muhame Muhyiddin (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), "Akdiyye", 11.

¹³ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, thk. Adnan Zarzûr, (b.y.: y.y., ts.), 125.

¹⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, 104-105.

¹⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, 135.

¹⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, 138.

¹⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, 144.

¹⁸ Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîr'l-Kur'ân'i'l-Azim*, thk. Şâmî b. Muhammed Selame, (b.y.: y.y., ts.), 1/9; Celeleddin Abdurrahman Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 3/455; Bedrettin Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Beyrut: Daru İhyai Kütübî'l-Arabîyye, 1376), 2/175.

¹⁹ Hâdim Hüseyin İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve Şüpehâtuhum Havle's-Sünne* (Taif: y.y., 1989), 265-267.

kategorize edilmiştir.²⁰ Zürcânî'nin (ö. 1367/1948) ilk olarak yaptığı rivâyet-dirâyet ayrımında, rivayetin Kur'ân'ı tefsirde Kur'ân'la başlayan Hz. Peygamber'in hadisleriyle ve sahâbe kavliyle devam eden kısım olarak algılanmasına ve ayrıca rivayet-dirayet ayrımının belirginleşmesinde etkili olduğu ifade edilebilir.²¹

1.2. Klasik dönemde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirini Bir Yöntem Olarak Savunan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'i Kur'ân ve sünnetin nasıl tefsir ve te'vîl edilmesi gerektiğine dair prensipleri ele almaktadır. *Kânûnu't-Te'vîl*'de tasavvuf, kelâm, mezhepler tarihi, din eğitimi gibi konular yer almakta olduğu için, onun derleme mahiyetinde bir eser olduğunu söylemek mümkündür.²² *Kânûnu't-Te'vîl*'i tek bir ilim dalına hasretmek mümkün olmamakla birlikte bu eserin Kur'ân'ın tefsirinin nasıl yapılacağını esas aldığı belirtilmek gerekir. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin eserine verdiği *Kânûnu't-Te'vîl* ismi Kur'ân'ın anlaşılmasında uygulanması gereken kânûnlar, Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli kaideler anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda eserin tefsir ilmine dair kaideleri ihtiva ettiği aşikâr şekilde görülmektedir. Ayrıca esere *el-Kânûn fi't-Te'vîl li Umûmi Âyi't-Tenzîl* gibi bir isim verilmesi onun tefsirde metod arayışında ve metodu öne çıkaran bir eser olduğunu göstermektedir.²³

Kânûnu't-Te'vîl, kendisinden sonra yazılan ulûmu'l-Kur'ân edebiyatındaki eserlere kaynaklık etmiş eserlerdendir. Bu eser Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) *Burhân*'ının önemli kaynaklarından olmuş, Zerkeşi İbnü'l-Arabî'yi ve eserini zikrederek ondan alıntılar yapmıştır.²⁴ Yine Süyûtî (ö. 911/1505) *İtkân*'da,²⁵ Zürcânî (ö. 1367/1948) ise *Menâhilü'l-İrfân*'da²⁶ İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'inden yararlanmıştı. Ancak onlar İbnü'l-Arabî'nin te'vilde delil hiyerarşisinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine ilk sırada yer vermesini zikretmemişlerdir.

İbnü'l-Arabî'nin delil hiyerarşisinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine ilk sırada yer vermesini değerlendirecek olursak; müellif hicri altıncı asra kadar pek çok te'vîlin bulunduğu ve bunlar arasında tercih yapma durumu ortaya çıktığında nasıl bir yöntemle başvurmak gerektiği problemi üzerinde durmaktadır. Bu problemin ancak iki aşamalı olarak çözülebileceği kanaatini paylaşmaktadır. Müellif, önerdiği bu iki aşamalı delil hiyerarşisine dair *te'vîlin kânûnu* tabirini kullanmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre herhangi bir âyetin te'vîli hakkında gelen görüşlerin doğru mu yanlış mı olduğuna hükmetmek için ilk aşamada herhangi bir âyeti yorumlayan kişi Kur'ân'dan başka bir âyeti delil göstererek yorum yapmışsa bu kişinin yorumunun doğruluğuna hükmedilmelidir. Eğer te'vîl yapan kişi Kur'ân'dan değil de sünnetten delil getirdiyse hadis usûlünün verileri ölçüsünde bu rivâyetin sahih mi sakîm mi olduğuna bakılmalıdır. Görüldüğü gibi müellif, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri şeklinde yöntem izlenmişse diğer delillere başvurmaya ihtiyaç kalmadığını "Eğer Kur'ân varsa tefsir yolunda başka bir delilin bulunup bulunmadığına bakmana gerek yoktur"²⁷ cümlesiyle net bir şekilde vurgulamaktadır.

İkinci aşamada ise eğer te'vîl yapan kişi yorumunda Kur'ân ya da sünnete dayanmamışsa onun yorumunun sırayla akla, lügate ve şeriate uygun olup olmadığına bakılır. Eğer yapılmış olan te'vîller bu zikredilen delillerin hepsiyle uyumluluk arz ederse bu yapılan te'vîllerin "mümkün" olduğu anlamına gelir. Aynı âyete ilişkin birden fazla te'vîlin arasını cem' etme (birleştirme) gibi bir durum söz konusu değilse mümkün olan te'vîllerden birisini tercih etmek gerekir. Müellife göre yapılan yorumlar arasında tercih yaparken âlimlerin yolundan (minhac) ayrılmamak gerekmektedir. İbnü'l-Arabî'nin burada âlimlerin yoluyla kelâmî ve fikhî yönden takip ettiği mezhep âlimlerini kastettiği anlaşılmaktadır. Zira müellif, eserinin başka bir yerinde, yapılan yorumların zikredilen delil hiyerarşilerinin hepsinden onay alması durumunda nasıl bir yol izleneceğini somutlaştırmıştır: "Yapılan te'vîllerden birini tercih etmek için yorum yapılan âyetlerin itikadî mi fikhî mi olduğuna bakmak gerekir. Eğer itikatla ilgiliyse onun *el-Mütevassıt fi'l-İtikad ve'r-Reddi alâ men hâlefe's-Sünnete min zevi'l-Bide'i ve'l-İlhâd* adlı eserine, eğer değilse *Kitabu'l-Müşkileyn* isimli risalesine bakmanın

²⁰ Muhammed Abdulazim Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.; Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 11.

²¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 12.

²² Seber, *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân İlimlerindeki Yeri, Tefsîr ve Te'vîl Metodu Kânûnu't-Te'vîl*, 46.

²³ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, "Tahkîk Edenin Girişi" *Kânûnu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Süleymanî (Beyrut-Cidde: Meüssesetu Ulûmi'l-Kur'ân- Dâru'l-Kibletî li's-Sekafeti'l-İslâmîyye, 1406), 1/15, 414.

²⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/26, 212, 213, 2/3, 353, 4/26 vd.

²⁵ Celâleddîn Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1974), 1/33, 58, 90, 3/66, 73, 4/3, 142 vd.

²⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/23, 27, 314.

²⁷ Ebubekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini esas alan bir te'vîlin başka bir delile ihtiyaç duymadığı düşüncesi şu ifadelerde tezahür etmektedir: "و ان اردت ان تسلك في قانون التاويل ... فالطرق الى الله كثيرة فانظر في مورد القول قرانا و سنة، فان كان قرانا فقد سقط عنك النظر في طريقه. تجرد النظر في المورد" *Kânûnu't-Te'vîl*, 2/578.

gerekli olduğunu" ifade etmektedir. Çünkü bu eserlerde İbnü'l-Arabî'nin takip ettiği itikadî ve fikhî mezhebe mensup âlimlerin en güzel yolda ilerlediklerine dair malzeme bulunmaktadır. Eğer kişi önceki âlimlerin yolundan giderse doğru yola ulaşacaktır.

Çalışmamızda merkeze aldığımız iki âlimin delil hiyerarşileri göz önünde bulundurulduğunda İbn Teymiyye'nin dirâyet kısmını ayrıntılı açıklamadığı görülmektedir. Buna karşın İbnü'l-Arabî ikinci aşamadaki sağlama metodunu İbn Teymiyye'den farklı olarak dil ve şeriatla sınırlandırmamış, sonrasında eğer âyetin konusu itikadla ilgiliyse *el-Mütevassıt* adlı eserine eğer diğer konularla ilgiliyse *Kitabu'l-Müşkileyn* adlı eserine müracaat edilmesini gerekli görmüştür.²⁸

İbnü'l-Arabî Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle delil getirerek yapılmamış yorumların nasıl tetkik edileceğini Zümer suresi 39/29. âyetten hareketle pratik olarak göstermektedir. "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır." mealindeki Zümer suresi 39/29. âyeti âlimler farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bu yorumlardan ilki âyette geçen adamın kâfir olduğu ve şeytanlarla münakaşa ettiği, müminin ise Allah'la münakaşa ettiği şeklindedir. İkinci yorum kâfirin putlarla münakaşa etmesi, üçüncü yorum puta tapanlardan iki grubun da putu kendilerinin yaptığı noktasında münakaşa etmesi, dördüncü yorum ise müşriklerin bâtılı savunması ile müminlerin hakkı savunması arasındaki savaşın gerçekleşmesi, beşinci yorum ise dünyaya yönelen kişi ile Allah'a dini has kılan kişi arasındaki zıtlık olması şeklindedir.²⁹

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bu beş te'vilde de Kur'an'ın herhangi bir âyetine ve sünnete dayanmadan hareket edildiği için, bunların doğru olup olmadığını anlamaya yönelik sağlama yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu yorumların hatalı olduğunu ve bunların yerine koyduğu kendi yorumunun ise doğru olduğunu ispatlamak sadedinde ilk olarak akıl ve dil, sonrasında şeriatan delillerle sağlama yapmış ve mantıkî çıkarımlarda bulunmuştur. Müellif kendi yaptığı yorumun tutarlılığını değerlendirmeyi de "tefsirin resmi" (رسم التفسير) şeklinde isimlendirmiştir.

Zümer 39/29'un te'vilinde görüldüğü üzere şâyet âyetin te'vili hususunda Kur'an ve sünnetten delil getirilmiş olsaydı, bunlar yetecekti. Ancak bu deliller getirilmediği için ikinci aşamada bu te'villerin sağlaması için lugavî ve aklî çıkarımlara başvurmuştur. Şöyle ki İbnü'l-Arabî dil vasıtasıyla gerçekleştirdiği aklî çıkarıma başvurarak Zümer sûresi 39/29. âyette geçen *adam*'ı izah eden yorumların yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda müellif, "Allah nasıl ki az sözle çok şeyi beyan ediyorsa, mana açıklansın diye bu ayette de teşbih sanatına başvurarak az unsurla çok manayı ifade etmiştir. Buna göre tek ilaha inanan insanın eylemindeki sahilik, her zaman doğru iş yapan Allah'ın fiillerine teşbih edilmektedir. Dolayısıyla bu ayette eksik yaratılmış ve tek bir ilaha inanan adama, her türlü eksiklikten münezze olan Allah teşbih edilmiştir." şeklindeki izâhıyla dil ve aklî vasıtaları kullanarak kendisinden önce yapılan yorumları yanlışlamış ve doğru yorumun nasıl yapılacağını göstermiştir.

Bunun akabinde ise müellif, şeriata başvurarak, yapılan yorumların yanlış, kendi yorumunun doğru olduğunu göstermektedir. Müellif başka âyetten delil getirerek bu âyetteki *رجل* lafzının Allah'tan kinaye olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Kur'an'dan "Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder"³⁰ mealindeki âyeti işaret ederek, yapılan yorumların yanlış olduğunu ve burada kinaye olduğuna âyetten delil bulunduğunu göstermiştir. Buna göre borç isteyecek kişi ancak muhtaç olandır. Allah ise yer ve göklerdeki hiçbir şeye muhtaç değildir. Burada Allah'a borç vermekten kasıt, kula borç vermektir. Allah ile kulu kinaye edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'daki bu âyet yukarıdaki Zümer suresindeki âyetteki *رجل* ifadesinin kinaye olarak anlaşılmasına delildir.

İbnü'l-Arabî diğer yorumların hatalı ve kendi te'vilinin ise doğru olduğunu Kur'an âyetiyle tasdik ettikten sonra başkalarından aktardığı te'villerin doğru olmayacağını -rivâyetlerden hareketle- göstermektedir. Buna göre kudsî hadiste meâlen şu şekilde buyrulmaktadır:

"(Allah) ben hastalandım, kulum bana yardım etmedi, acıktım beni doyurmadı, susadım bana su vermedi. Bunun üzerine (kul Allah'a) şöyle der: Sen nasıl acıktır, hastalanır, susarsın ki sen âlemlerin Rabbisin. Bunun üzerine (Allah) şöyle cevap verir: Filanca kulum hastalanmış, acıkmış susamıştı, eğer onun ihtiyaçlarını giderseydin beni onun yanında bulurdun." Yine başka bir kudsî hadiste "Kulum bana nafilelerle yaklaşır, tâ ki ben onu severim. Ben onu sevdiğimde onun duyan kulağı, gören gözü olurum."

İbnü'l-Arabî burada Allah'ın "kendi nefsi" "günahlardan korunmuş organlara" kinaye ettiğini söylemektedir. Yine önceki kudsî hadiste "Kendi nefsiyle, hasta, aç ve susuz kimseyi kinaye etti, yani kendi nefsi zikrederek aslında onları kastetti. Hâlbuki o

²⁸ İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl*, 2/576, 578.

²⁹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl*, 2/572-573.

³⁰ el-Bakara 2/245.

eksikliklerden, afetlerden münezzeh olan Allah'tır." demektir.³¹ Görüldüğü üzere müellif, yapılan yorum, eğer Kur'an'ı Kur'an'la ya da sünnetle te'vîl şeklinde gelmemişse, ilk önce akıl-dil, sonra Kur'an'dan bir âyet, en son da hadislerden delil getirmek suretiyle yorumların yanlış olduğunu, kendi yaptığı te'vîlin doğru olduğunu göstermiştir.

Öztle Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, te'vîl kânûnunu isteyen kimsenin bu iki aşamalı yolu izlemesi gerektiğini ifade etmektedir: İlk aşamada müellif yapılan yorumun Kur'an'dan bir âyetle tasdik edilmesini, eğer âyet yoksa sünnetten delil getirilmesini gerekli görür. Eğer yapılan te'vîle Kur'an'dan âyetle delil gösterildiyse, sağlama yapmaya gerek kalmamaktadır. Eğer Kur'an'la değil de sadece sünnetten delil getirildiyse, onun hadis usûlüne göre sahih mi sakîm mi olduğu anlaşılmalıdır. İkinci aşamada müellif, eğer yapılan te'villerde açıkça Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle tefsir yoksa o zaman te'vîlin sıhhatini araştırma yani *sağlama* yolu olan delil hiyerarşisini ortaya koymuştur. Bu delil hiyerarşisi sırayla akıl, dil, şeriat (Kur'an ve sünnet)tir. Bu doğrultuda müellif Zümer suresi 39/29. âyetle ilgili yapılan yorumları örnek olarak göstermiş, bu yorumlarda Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ve sünnetle tefsir olmadığı için, bunların sağlamasını yapma yoluna gitmiştir.

Öyleyse İbn Teymiyye'den önce Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, yorumda delil hiyerarşisi içerisinde ilk sıraya yerleştirdiği söylenmelidir. İbnü'l-Arabî ilk sırada Kur'an'ın Kur'an'la te'vîliyle başladığı delil hiyerarşisini *te'vîlin kânûnu*³² şeklinde vasfederken, İbn Teymiyye ondan yaklaşık iki yüzyıl sonra *en güzel metot* şeklinde sunduğu delil hiyerarşisine, tefsirde *en sahih (doğru) yol* nitelemesiyle Kur'an'ı Kur'an'la tefsir şeklinde başlayacaktır. Şu durum vurgulanmalıdır ki Ebû Bekir İbnü'l-Arabî Kur'an'ın anlaşılmasında Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini kendi başına yeterli görmüş, eğer te'vîl Kur'an âyetiyle yapılmışsa başka bir delile ihtiyaç duyulmayacağını altını çizmiştir. İbn Teymiyye'ye bakıldığında ise o Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin tek başına yeterli olacağını Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi ayrıca vurgulamamıştır.

Çağdaş dönem âlimleri Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirini rivâyet; dil ve şeriatle tefsirini ise dirâyet kapsamında değerlendirmektedirler. Her ne kadar çağdaş dönem, rivâyet-dirâyet ayrımında İbn Teymiyye'yi kendisine esas kılarsa da İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'sinde, Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle tefsir kısmını rivâyet, sonraki dil ve şeriat kısmını dirâyet kılıp kılmadığına dair bir netlik bulunmamaktadır. Öte yandan İbnü'l-Arabî'nin eserinde kategorik olarak rivâyet-dirâyet ayrımına değinilmemekle birlikte, onun Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini yorum ve rey ürünü olarak kabul ettiği açıkça müşahede edilmektedir. Zira İbnü'l-Arabî iki aşamalı delil hiyerarşisinin başında *te'vîl kânûnu*'nu zikredeceğini açıkça ifade etmiş, kendisine ulaşan yorumların Kur'an'ı Kur'an'la tefsir şeklinde yapılmış olmasını te'vîl kapsamında değerlendirmiştir.³³ Öyleyse klasik dönemde İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin reyin ve te'vîlin konusu olduğunun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde İbnü'l-Arabî modern dönemdeki Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivâyet olarak algılanmasındaki tezatlığa girmeyerek, açıkça bu metodun bir içtihat ürününü ortaya çıkaracağını farkında olduğunu göstermiştir.

2. İbnü'l-Arabî'nin ve İbn Teymiyye'nin Delil Hiyerarşisinde Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri İlk Sıraya Almalarının Sebepleri

2.1. İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirini Merkeze Alma Nedenleri Hakkında Mülâhaza

İbnü'l-Arabî'nin delil hiyerarşisinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri ilk sırada zikretmesinin temelinde hangi etkenlerin bulunduğunu irdelemek gerekmektedir. Bunun için gerek müellifin eserinin gerek kendi yaşadığı ortamın gerekse kimliğinin etkili olup olmadığına bakmak, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini eserinde ilk sırada zikretmesi hakkında fikir verecektir.

İlk olarak *Kânûnu't-Te'vîl*'i incelediğimizde müellifin, Kur'an anlaşılırken zahirden bağımsız hareket edilmemesi gerektiğini sıkça tekrar ettiğini müşâhede etmekteyiz.³⁴ Onun zahire dair vurgusu, Kur'an'ın lafızlarının ihlâl edilmemesi için elinden geleni yapması, Kur'an metnine bağlı kalmayı esas kılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin zahir vurgusunda Kur'an'ın kendisini önceleme vardır.

İkinci olarak İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'inin mükerrer yerlerinde *Kur'an*'ı delil olarak ilk sırada tuttuğu görülmektedir. Müellifin Kur'an'ı ilk sıraya aldığını gösteren delillerden birisi; müşkil ve müteşabih gibi görünen âyetleri çözümlerken, eğer akıl ile şeriat birbiriyle çelişirse ilk olarak şeriatın asıl olması gerektiğini, aklın ona tabi olacağını vurgulamasıdır. Akıl-şeriat dengesinde

³¹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 2/573, 574.

³² İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 2/578.

³³ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 2/578.

³⁴ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 2/479, 512, 514, 537-538, 541, 556, 559-561, 567, 647-648.

nakli esas kılıp sonra akla geçtiğini şu ifadelerinden anlayabiliriz: “Akıl ve şeriat çelişirse -ki bu kişinin kusurundan kaynaklanmaktadır-, şeriat asıldır, akıl ona tabi olmalıdır.”³⁵ Bu şekilde müellif şeriatin aslı olan Kur'an'ın önde tutulmasını vurgulamaktadır.

Üçüncü olarak İbnü'l-Arabî şeriat içerisinde âyet ve hadisler çelişir gibi gözüktüğünde, âyetin habere tercih edilmesini gerekli görmüştür. Çünkü âyetin sıhhatinde şüphe bulunmamakta fakat hadislerin bize ulaşım yolunda zan bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifin Kur'an ve sünnet delilleri arasında zahiren çelişki söz konusu olduğunda, her daim Kur'an'ı ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Şu ifadelerinden de bu durum anlaşılmaktadır: “Âyet ve hadisler çelişir gibi gözüktüğünde, âyet her zaman -sıhhatinden dolayı- hadisten önce geleceği için tercih edilir.”³⁶ Bu şekilde müellif şeriat içerisinde de ilk sıraya Kur'an'ın kendisinin yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır.

Müellif Kur'an lafızlarından ve metninden yani Kur'an'ın kendisinden kopuk bir anlayışa her zaman karşıdır. Bu doğrultuda onun eserinde zahir-batın ikilisine yer verilse de Kur'an metninin zahirine vurgu bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vil*'deki zahir vurgusu onun Kur'an'ı önceleyen bir âlim olduğunu gösteren delillerdendir. Bu çerçevede müellif, eserinde zahir göz ardı edilmemek kaydıyla Kur'an'da yer alan tevhit konulu âyetlerde hakikatten mecâza, tezkîr konulu âyetlerde³⁷ işârî yoruma gitmiştir. Fakat gerek mecâza te'vilde gerekse işârî yorumlamalarda zahirden bağımsız hareket edenleri her daim kınamıştır. Bu minvalde akli öne çıkarıp nakli görmezden gelen filozofları, nakli aklın arkasına alan Mu'tezile'yi şiddetle yermiştir.³⁸ Mutasavvıflar eğer Kur'an'ın zahirini göz önünde bulundurarak işârî yorumlara girerlerse, onları onaylamıştır.³⁹ Buna karşın İbnü'l-Arabî, sûfi müfessir eğer sadece bâtinî ve işârî tefsire gidip zahiri görmezden gelirse bunu şiddetle eleştirmiştir.⁴⁰ İbnü'l-Arabî'nin eserinde tasavvufa dair veriler olmakla birlikte o zahiri önemseyen işârî bir yorum yolunu tasvip etmiştir. Nitekim müellif, eserinde tasavvufun keşf, tatbikat gibi konularına girmeyip nefis ile ilim, kulun Allah ile irtibatı gibi konulara yer vermekle yetinmiştir.⁴¹ Bu bağlamda *Kânûnu't-Te'vil*'in muhakkiki Süleymanî, İbnü'l-Arabî'nin eserini “Ehl-i sünnet kelâmına uygun işârî yorum yolunu takip eden eser” şeklinde tarif etmektedir.⁴² Dolayısıyla müellif gerek kelâmî gerek sûfi tevîllerde Kur'an'ın zahirini gerekli görerek, Kur'an metnini önceleyen bir duruşu olduğunu göstermiştir.

Müellifin zahir temelinde hareket eden işârî ve kelâmî te'vili savunmasında, yetiştiği ortamın, ilmî seyahatlerinin ve ilmî kişiliğinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Doğduğu ve on dört yaşına kadar kaldığı Endülüs bölgesinde Murâbitlar (1090-1147) devletinin hâkimiyeti sırasında halk ekseriyetle Mâlikî mezhebini takip etmiş, Kur'an'ın zahirini savunmuş ve bâtına şiddetle karşı çıkmıştır.⁴³ Bu doğrultuda o evrede Endülüs'te Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*'inin okutulması yasaklanmış hatta bulunan nüshalar yakıtılmıştır.⁴⁴ İbnü'l-Arabî de yetiştiği ortamın da etkisiyle Kur'an'ın zahirini ön planda tutmuştur. İlmî seyahati sırasında başta Gazâlî olmak üzere tasavvuf, fıkıh, kelâm gibi ilim dallarında uzman farklı mezhep âlimlerinin ders ve müzakere halkalarına katılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin kendisinden uzun süre ders aldığı hocası Gazâlî'yi, zahirden koptuğu noktalarda *Kânûnu't-Te'vil*'de eleştirmesi⁴⁵ de yine onun Kur'an'ın metnini ilk sırada tuttuğunu gösteren delillerdendir.

Bir başka pencereden bakıldığında Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri Muâz hadisinden mülhem bir şekilde fıkıh usûlündeki kıyas prosedürüne denk gelmektedir.⁴⁶ Bu durumda akıllara “*Ahkâmul-Kur'an*'ın sahibi İbnü'l-Arabî, Mâlikî fakîhi olarak “Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ile başlayan delil hiyerarşisini Muâz hadisinden hareketle mi yoksa fakihliğinden bağımsız olarak tefsir ilmine has bir metot olarak mı koymuştur?” sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevabı mahiyetinde ilk olarak, müellifin *Kânûnu't-Te'vil*'de Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri en ön sırada yöntem olarak sunduğu yere baktığımızda, bunun herhangi bir ahkâm âyetiyle ilgili olmadığını görmekteyiz. İkinci olarak, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini öncelediği delil hiyerarşisinde genel bir ifade kullanarak *te'vilin kânûnu* şeklinde söze

³⁵ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/647; İbnü'l-Arabî'nin Akla ve nakle yorumunda verdiği ağırlığın ayrıntılarıyla ilgili bk. Ramazan Biçer, “Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'de Akıl-Nakil İlişkisi Ve Fikir Özgürlüğü” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 118-129.

³⁶ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/648.

³⁷ İbnü'l-Arabî tezkîr konulu ayetlerin; ahirette ceza-mükâfat, cennet-cehennem, yeniden dirilme, insanın kalple ve bedeniyle gerçekleştirdiği isyanlardan temizlenmesi hakkında olduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/541.

³⁸ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/647.

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/526.

⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/555.

⁴¹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/457-459, 468, 482, 490, 497.

⁴² İbnü'l-Arabî, “Tahkik Edenin Girişi” *Kânûnu't-Te'vil*, 2/34.

⁴³ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam* (Mısır/ Kahire: y.y., 1959), 3/69.

⁴⁴ Muhammed Kîsânî, *el-Ğazali ve'l-Mağrib* (Dimeşk: y.y., 1961), 71.

⁴⁵ İbnü'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil*, 2/648-649.

⁴⁶ İlk defa Şâfîî *Ümm* adlı eserinde Muâz b. Cebel hadisini kıyas bağlamında değerlendirmiştir. Şâfîî, *el-Ümm*, 7/452.

başlamış, darb-ı meseller özelinde verdiği pratik örneklerle de *Kânûn'ut-Te'vîl*'in fikhî bir eser olmadığını göstermiştir. Üçüncü olarak, *Kânûn'ut-Te'vîl*'de Kur'an'da yer alan ahkâm âyetlerinin te'vîlinde nasıl yöntem izleyeceğine dair bir metodun bulunmadığını ifade etmek gerekir. Bilakis *Kânûn'ut-Te'vîl* fikhî meselelere hasredilmiş bir eser olmayıp Kur'an'da yer alan müteşabih, müşterek, müşkil gibi mevzuların nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili yöntemler sunan -parçalı ve dağınık da olsa- bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda ilk olarak *Kânûn'ut-Te'vîl* fikhî usûlü kitabı olmaktan ziyade tefsire ve te'vîle bir metodoloji getirmeye çabalayan eserdir. İkinci olarak onun fakih kimliğinden hareketle Muâz formülünden ilham alarak, tefsire bu delil hiyerarşisini kazandırdığı da ifade edilebilir. Özetle her ne kadar *Kânûn'ut-Te'vîl* fikhî bir eser olmayıp tefsir için bir yöntem geliştirmek amacıyla telif edilmişse de müellifin Mâliki fakihi olması fikhî usulündeki Muâz hadisinden hareketle oluşturulan delil hiyerarşisini tefsirde de kullanmasına yol açmış olabilir.

2.2. İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirini Merkeze Alma Nedenleri Hakkında Mülâhaza

İbn Teymiyye'nin kimliği, içinde yaşadığı siyasî ve itikadî tarih, onun Kur'an'ın yorumlanmasında delil hiyerarşisi üretmesinde ve yanlış gördüğü grupların yorumlama yollarını eleştirmesinde etkili olmuştur.

İbn Teymiyye'nin yaşadığı hicrî yedinci ile sekizinci yüzyıl, siyasî ve sosyal açıdan iç ve dış kargaşaların bulunduğu zamana denk gelmektedir. Doğudan Moğol istilaları, Batı'dan Haçlı seferleri dıştan gelen tehditleri oluştururken, Müslümanlar içerisindeki farklı mezhep tartışmaları ve siyasî yönetimin zayıflığı ise iç karmaşıklık olarak bulunmaktaydı. Gerek dış gerekse iç kargaşaların temelinde Müslümanların birlik olmayıp farklı ideolojileri savunmak suretiyle savrulması yer almaktaydı.⁴⁷ İbn Teymiyye iç-dış kargaşaları sona erdirmek ve bu çok sesliliği teke indirmek için uğraşmıştır. Bu sebeple “yeniden toparlanmaya yönelik birlik” söylemini ortaya koymuştur. İbn Teymiyye'nin sert ve mukavemetli mizacı da bunlarla baş edebilmesine vesile olmuştur. Bu mukavemet için gerek harpte ön safta yer almış gerekse eserleriyle sefililiği savunarak çoğulculuktan tek sesliliğe ulaşmak istemiştir.⁴⁸

Müslümanlar itikadî, siyasî, fikrî çeşitli gruplara ayrılmışlar, her birisi kendi görüşünü doğrulamak adına Kur'an'ı te'vîl etmişlerdir. Müellif bu karmaşaya sebep olan çeşitli grupların yaptığı gibi herhangi bir ideolojiyi değil, nassın kendisini merkeze almak gerektiğini kabul etmiştir. Bunu uygularken de öznellik ve ön kabulden bağımsız bir şekilde Kur'an'a yaklaşarak âyetleri âyetlerle açıklama yolunu ilk sırada gerekli görmüştür. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre eğer kişi ön kabulünü merkeze almadan Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederse tek bir yoruma ulaşabilecek ve ümmet arasında birlik sağlanacaktır.⁴⁹

İbn Teymiyye'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri ilk sıraya koymasındaki bir başka sebep ise seleften Muâz b. Cebel'in hadisinin bu usûlle başlamasıdır. İbn Teymiyye Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle tefsir şeklinde gösterdiği delil hiyerarşisinin hemen akabinde Muâz hadisini zikretmiştir. Bu şekilde aslında müellif önerdiği delil hiyerarşisinin sahabiye yani sefeye dayandığını göstermek istemiştir.

İbn Teymiyye hayatı boyunca, itikatların düzeltilmesi, taklidin önüne geçilmesi ve toplumsal düzen için mücadele etmiştir.⁵⁰ Bunları gerçekleştirmek için selef olarak ifade edilen sahâbe ve tabiîn dönemini esas almaktadır. Bu doğrultuda, yaşadığı dönemdeki karmaşıklığın Kur'an'ın zahirinden uzaklaşmak ve reye sarılmak sebebiyle oluştuğunu kabul eden İbn Teymiyye, sefeyi yaptığı gibi reysiz Kur'an'a yaklaşmayı gerekli görmüş⁵¹ ve Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri ilk sıraya koymuştur. Ancak yukarıda da değinildiği gibi Kur'an'ı Kur'an'la tefsir, aslında bir dirâyet ürünüyken, onu bağlayıcı gördüğü tefsirin ilk sırasına koymuştur. Dolayısıyla o, eleştirdiği grupların yolunu düzeltmek isterken aynı metodu kendisi de ilk sırada göstermiştir. Esasen onun Kur'an'ı Kur'an'la tefsirdeki amacı, muhalefet ettiği grupların yaptığı gibi ön kabullere dayanarak Kur'an ve sünneti yorumlamayı engellemektir. Ancak muhalefet ettiği grupların Kur'an'ı Kur'an'la tefsirdeki merkez noktaları Kur'an ve sünnet değil “kendi fikirleri” olmuştur. İbn Teymiyye buna şiddetle karşı çıkmış, Kur'an'ı Kur'an'la tefsirde temele ön kabulleri değil Kur'an ve sünneti yerleştirmeyi gerekli görmüştür. Ancak ifade edilmelidir ki İbn Teymiyye kendisi de diğerleri gibi “sefeye bağlılık” şeklinde bir ön kabulden hareket etmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin sefeli önceleyen bir tarzda hareket etmesi, “sadece Kur'an ve sünnet”i merkeze almaktan uzak bir faaliyet olmakta, bu durum da İbn Teymiyye'nin eleştirdiği ve muhalif gördüğü grupların yoluna dolaylı yoldan kendisinin de girmesini sağlamaktadır.

⁴⁷ İbn Teymiyye ve yaşadığı dönemin ayrıntıları için bk. Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, 38-53.

⁴⁸ Yalnız, *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-*, 64.

⁴⁹ Benzer şekilde Maşalı'nın İbn Teymiyye'nin bu tavrını “Kur'an'ın özgün ve nesnel anlamı vardır ve anlama faaliyetinin merkezinde bunun olması gerekir” şeklinde değerlendirdiği görülmektedir. Maşalı, “İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları”, 125.

⁵⁰ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, 54-60.

⁵¹ Gelgeç, “İbn Teymiyye Ekseninde Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar”, 8.

3. İbnü'l-Arabî'nin ve İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsirini İlk Sıraya Almalarından Kaynaklanan Problemler

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri meselesi çağdaş dönemde önemli tartışma alanları arasında yer almaktadır. Çağdaş dönemde, klasik dönemdeki ihtilaf ve gruplaşmaların temelinde Kur'an'ın ön kabullere göre yorumlandığı fikri bulunmaktadır.⁵² Ayrıca mevcut rivâyetlerin aktarım yollarındaki otantisite yani kat'îlik problemi,⁵³ rivâyetlerin Kur'an'ın yorumunda kullanılması noktasında mesafeli bir yaklaşım sergilemeye yol açmıştır. Buna karşın Kur'an, mütevatir bir şekilde ulaşması sebebiyle güvenilirliği tam sağlanmış bir metin olarak karşımızda durmaktadır. Bu gibi nedenlerden hareketle, çağdaş dönemde temiz bir sayfa açarak dini anlamak için Kur'an'a dayanmak gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca bu dönemde Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde okunması gerektiği ve bunun için Kur'an'daki bir âyetin başka bir âyete referans gösterilerek bu bütünlüğün sağlanabileceği görüşü hâkim olmuştur. Özellikle Kur'âniyyûn (Ehl-i Kur'an)⁵⁴ bu görüşün takipçileri olmuş, Kur'an'ın anlaşılmasında tek kaynağın Kur'an olduğunu vurgulamışlardır. Ancak onlar İbn Teymiyye'den farklı olarak, "sadece Kur'an" söylemini ortaya atarak sünneti dışarıda bırakmıştır.⁵⁵ Öte yandan çağdaş dönemde "sadece Kur'an" söyleminde olmayan, İbn Teymiyye'nin zikrettiği delil hiyerarşisini aynen aktaran müellifler de bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Zürcânî, İbn Teymiyye'nin ortaya koyduğu delil hiyerarşisini rivâyet-dirâyet şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur.⁵⁶

Klasik döneme baktığımızda Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri tek başına yeterli görülmemiş, Hz. Peygamber ve sahâbe neslinin rivâyetleri bağlayıcı kabul edilmiştir. Bu doğrultuda klasik dönem müfessirleri Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yöntemine başvursalar da buna ek olarak Hz. Peygamber, sahâbe ve tabînden gelen rivâyetleri de kullanmışlardır. Ayrıca vahiy ortamına dair bilgi, Arap dili ve belagati, mantıkî çıkarım unsurlarından da yararlanmışlardır. Dolayısıyla klasik dönem âlimleri Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin de içinde bulunduğu delil hiyerarşisini bir bütün olarak görmüşlerdir.

Bu noktada klasik dönemde yaşayan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir algılarının klasik döneme mi yoksa çağdaş döneme mi uyduğu irdelenmelidir. İbn Teymiyye'ye bakacak olursak onun sadece Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini "en güzel yol" ibaresiyle göstermediğini ifade etmek gerekir. Zira o, "tefsir yollarının en güzelidir?" sorusunu sorduktan sonra Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin de içinde bulunduğu bir delil hiyerarşisine yer vermektedir. Bu hiyerarşi ilk olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri şeklinde başlamakla birlikte hemen akabinde Hz. Peygamber'in sünnetini ve sahâbe kavillerini kapsamaktadır. Dolayısıyla İbn Teymiyye de tıpkı klasik dönemdeki gibi Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini diğer delillerle bir bütün olarak algılamıştır.⁵⁷ Ancak çağdaş dönemde Ehl-i Kur'an yukarıda da izah edildiği gibi, çeşitli nedenlerden dolayı sadece Kur'an'ın bütünlüğüne sarılarak hareket etmek gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁵⁸ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de delil hiyerarşisinde ilk sıraya Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini koysa da bunun mümkün olmadığı durumlarda sünnet, akıl ve dilin de dâhil olduğu delillere müracaatın gerekliliğine dikkat çekmiş, dolayısıyla Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini tek geçerli metot olarak sunmamıştır.⁵⁹ Öyleyse gerek İbnü'l-Arabî gerekse İbn Teymiyye, klasik döneme uygun şekilde delil hiyerarşisi içerisinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine yer vermişlerdir.

Bir diğer problem, çağdaş dönemde Zürcânî tarafından yapılan rivâyet-dirâyet ayrımının İbn Teymiyye'nin ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin zihninde olup olmadığıdır. Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metoduyla yapılan te'villeri bağlayıcı kabul etmesi; bu faaliyeti hem içtihat olarak gördüğünü hem de nassı da bağlayıcı bir araç saydığını göstermektedir. Zürcânî'nin yaptığı ayrımın esas alınması halinde İbnü'l-Arabî'nin sisteminde Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin dirâyet olarak görülmesi daha doğru olacaktır. Zira İbnü'l-Arabî iki aşamalı delil hiyerarşisini rivâyet tefsirinin sağlaması için değil, dirâyetle gerçekleştirilen te'villerin sıhhatinin anlaşılması için koymuştur.

⁵² İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve Şüpehâtuhum Havle's-Sünne*, 24.

⁵³ Tefsir nakillerinde bağlayıcılık ve esnek bağlayıcılık problemlerinin ayrıntıları hakkında bk. Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2022), 103-130.

⁵⁴ Kur'an'ı anlama ve yorumlamada Kur'an'ı temel referans kaynağı kabul eden, sünneti ise toptancı bir şekilde reddeden ekole verilen addır. Temsilcileri arasında Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Abdullah Çekrâlevî, Ahmeduddîn Amrîsarî ve Gulam Ahmet Perviz bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin Güven, "Kur'âniyyûn Ekolü-Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2001), 385.

⁵⁵ İlahibahş, *el-Kur'âniyyûn ve Şüpehâtuhum Havle's-Sünne*, 209-257.

⁵⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 11.

⁵⁷ Karataş, "Kur'an'ı Kur'an ile Anlama", 180-181.

⁵⁸ Ersin Kabakçı, "A Comparative Study on the Holistic Approach to the Qur'an", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 623-624.

⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *Kânûnüt-Te'vîl*, 2/578.

İbn Teymiyye'ye baktığımızda ise o “rey ile yapılan te'vîlin haram olmaması için dil ve şeriat araçlarını kullanmak gerekir” diyerek dirâyet ile gerçekleşecek te'vîl metodunu göstermiş olmaktadır. Onun rey ile içtihadından önce zikrettiği Kur'ân'ı Kur'ân'la, Hz. Peygamber ve sahâbe kavilleriyle, son olarak da üzerinde icmâ edilen tabiûn rivâyetleriyle Kur'ân'ın anlaşılmasına “ıctihadın girmediği bağlayıcı kısım” şeklinde baktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çağdaş dönemdeki âlimlerin İbn Teymiyye'nin rey ile içtihat için gösterdiği kısmı dirâyet, önceki kısmı ise rivâyet yapmalarının İbn Teymiyye'nin metot göstergelerinden mülhem olduğu ifade edilebilir.⁶⁰ Öyleyse İbn Teymiyye her ne kadar rivâyet-dirâyet ayrımını açıkça kavramsallaştırmamışsa da bunun önünü açtığı söylenebilir.

Bir başka problem Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin rivâyet mi dirâyet mi olduğu meselesidir. Rivâyet tefsiri; öznenin müdahil olmadığı bir faaliyeti zihinlere getirmektedir. Eğer rivâyet malzemesi içinde bir âyetin başka bir âyetle tefsirine işaret edilmişse, bunu aktarma faaliyeti *nakil* olarak addedilmektedir. Ayrıca rivâyet söz konusu olduğunda bu “sahâbe ve tabiûn zamanından gelen Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri kabilinden nakil” bağlamında kabul edilir. Eğer nakil söz konusu değilse Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini rivâyet kategorisinde değerlendirmek problemlidir.⁶¹ Çünkü bu durumda bizzat muhatap tarafından “Kur'ân'daki bir âyetin başka bir âyetle tefsirine işaret”te bulunması söz konusu olmaktadır.

Mukaddime'de İbn Teymiyye'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini ilk sıraya koymasına gerekçe olarak nassın mütevatiren gelmesinden kaynaklı bağlayıcılık fikrinin bulunduğu düşünülebilir. Ancak her ne kadar âyetlerin kendisi bağlayıcı olsa da Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodunun ekseriyetle dirâyeti ortaya çıkardığı problemi çağdaş dönemde gündeme taşınmış olup İbn Teymiyye'nin zihninde bu hususun belirgin bir yer işgal edip etmediğini bilmiyoruz. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemi nassın bir yorumlayıcı tarafından başka bir âyetle yorumunu tayin etmek anlamına gelmektedir. Buradaki tayin, kişinin reyine kalmaktadır ki bu da zannî bir faaliyeti ifade etmektedir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir eden kişi Kur'ân'ın bir âyetini yorumlarken başka bir âyeti tercih etmekte ve içtihadını ortaya koymaktadır.⁶² Buna karşın Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin rivâyet olabilmesi için bir âyeti başka bir âyetin tefsiri ettiğine dair nakil bulunması gerekmektedir. Ancak Kur'ân'daki her kapalı âyetle ilgili bir rivâyetin bulunmadığı açıktır. Öyleyse İbn Teymiyye'nin “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini en sahih tefsir yolu” olarak takdim ederken bu kapsama giren tefsir nakillerini mi (rivâyet) yoksa muhatabın kendi reyini doğrultusunda yaptığı âyetler arası referansları mı (dirâyet) kast ettiği sorusunun cevabının açık olmadığı ifade edilebilir. Öte yandan önceki başlıklarda da tartışıldığı üzere İbnü'l-Arabî'de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin, te'vîlin (dirâyetin) konusu olarak zikredildiği fark edilmektedir. Dolayısıyla müellifin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bağlamında İbn Teymiyye'den hem daha önce hem de kapsamı daha anlaşılır tarzda bir usûl önerisi sunduğunu belirtebiliriz.

İbnü'l-Arabî'den bağımsız olarak İbn Teymiyye'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini en doğru yöntem olarak görmesinden kaynaklı problemler özelinde bazı tespitler yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. İlk olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin dirâyet yönü hesaba katıldığında İbn Teymiyye'nin “selefin yolunu takip etme” şeklinde belirlediği hedefe ulaşılabilirlik problemi doğmaktadır. İkinci olarak ise ilk problemde yaptığımız tespite uygun olarak onun da muhalif gördüğü grupların yolunu düzeltmek isterken ideolojik bir zeminden ârî kalamadığı ifade edilebilir.

İbn Teymiyye'nin ulaşmak istediği “selefin yolunu takip etme” hedefine, kendisinin gösterdiği yöntemle ulaşılabilirliğinin imkânına bir bakalım: Onun Kur'ân'ın anlaşılmasında merkeze aldığı selef-merkezli düşünce, muhalif görülen çeşitli seslerin susturulmasını ve tek sesliliğe ulaşılmasını hedeflediği *Mukaddime* başta olmak üzere çeşitli eserlerinde tezahür etmektedir. Teorik olarak Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir metodunu incelediğimizde, eğer Hz. Peygamber ve seleften bu metodun uygulanışına dair örnek rivâyetler söz konusu değilse, müfessirin selef başvurmaksızın kendi reyini kullanarak herhangi bir âyetin başka bir âyeti tefsir ettiğine kanaat getirilecektir. Eğer İbn Teymiyye Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir metodunu ilk sıraya alıp, sadece Hz. Peygamber ve seleften gelen Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir rivâyetlerini kastettiğini söyleseydi yahut yapılan “âyeti âyetle tefsir”in “Hz. Peygamber'in sünnetine veya selefin görüşlerine uygun olarak yapıldığı” kaydını koysaydı belki bu kapalı sarahate ulaşır, kendi duruşuna daha uygun hareket etmiş olurdu.

İkinci olarak İbn Teymiyye, muhalif gördüğü grupların yolunu düzeltmek istese de bunu yapmak isterken kendisinin de ideolojik bir yerde konumlanıp konumlanmadığı sorusunun değerli oluşudur. Bu problem hem Kur'ân'ın çok vecihli olması hem de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri meselesinin bir rivâyet mi yoksa dirâyet meselesi mi olduğu sorusuyla ilişkilidir. Günümüzdeki

⁶⁰ Aydın, “Rivâyet Tefsiri' Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, 14.

⁶¹ Adnan Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân Medhal İla Tefsiri'l-Kurân ve Beyanı İ'câzihi* (Beyrut: y.y., 1991), 404; Karagöz, “Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, 55.

⁶² Karagöz, “Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, 55; Aydın, “Rivâyet Tefsiri' Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, 13; Karataş, “Kur'ân'ı Kurân ile Anlama”, 181.

araştırmacılar, ilgili metodun ekseriyetle dirâyet olduğu kanaatini paylaşmışlardır.⁶³ Bu görüşün temel gerekçesi, Kur'an'ın kendi yapısının çok vecihliliğe müsait olmasıdır. Nitekim erken dönemde bunun örneklerine rastlanmaktadır. Bu minvalde Ubeydullah b. Hasen (ö. 168/785) "Kur'an'ın lafız-mana ilişkisiyle yorumlanması hakkında "kader" diye bir şey yoktur da desek, vardır da desek iki görüşün dayanağı vardır."⁶⁴ demiştir. Ubeydullah'tan önce Hz. Ali (ö. 40/661) de "Kur'an konuşmadığı halde insanlar onu konuşturduğu için herkesin kendi görüşünü Kur'an'a dayandırdığını" paylaşmıştır.⁶⁵ Erken dönemde dile getirilen görüşlere uygun olarak sonraki zaman diliminde de farklı ideolojik gruplar kendi ön kabullerini onaylatmak için bir âyeti tefsir ederken başka bir âyeti delil göstermişlerdir. Bu doğrultuda tefsire bir yöntem kazandırmak isteyen eserlerin ekseriyetinde, ideolojik görüşleri Kur'an'la ispat sadedinde yapılan yorumlama yollarına dair hatalar tespit edilmiştir.⁶⁶ Dolayısıyla Kur'an'dan herhangi bir âyetin Kur'an'la tefsirinin kişilerin kendi görüşlerini onaylatma amacıyla kullanabilecek olmasının bu anlayışı rivâyet değil içtihat olarak adlandırmayı gerekli kılacağını zira bir âyetin diğer âyeti tefsir ettiğini söyleyenin yine müfessirin kendisi olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır.⁶⁷ Nitekim klasik dönemde çeşitli grupların aynı konuda görüş beyan ederken farklı âyetleri delil getirdiklerine tanık olunmaktadır. Mesela Ehl-i sünnet, En'âm sûresi 6/103. âyeti, Kıyâme suresi 75/22-23'le te'vîl ederek rü'yettullahın imkânsızlığına yorumlarken; Mu'tezile aynı âyeti mecâza te'vîl ederek rü'yettullaha yormuştur.⁶⁸ Dolayısıyla Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri; yöntem açısından değerlendirildiğinde rivâyete değil dirâyete taalluk eden bir faaliyetdir. Ancak İbn Teymiyye -yukarıda da zikrettiğimiz gibi- Kur'an'ı bağlayıcı gördüğü ve ön kabullerden uzak bir şekilde ilişkilendirme yapılmasını gerekli bulduğu için, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metodunun çok görüşlülüğü teke indirebileceğini düşünmüş olmalıdır. Fakat görüldüğü üzere İbn Teymiyye'den önce olduğu gibi ondan sonra da "ön kabullerden uzak bir Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri" zor görünmektedir. Aslında İbn Teymiyye'nin de "sefehin görüşünde kalma ve onlardan ayrılmama" ön kabulü ile Kur'an'ı Kur'an'la tefsire gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Bu makale çalışmasında İbn Teymiyye'den yaklaşık iki asır önce yaşayan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak ortaya koymasına incelemeye tabi tutulmuştur. Çağdaş dönemde, bir metot olarak yorumlamada ilk sırada Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini öneren İbn Teymiyye olduğu ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivâyet meselesi mi yoksa dirâyete meselesi mi olduğu hakkında çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda klasik dönemde ilk defa Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir yöntem olarak sunan âlimin İbn Teymiyye olduğu algısının hâkim olduğu fark edilmiştir. Bu tespitten hareketle çalışmamız, klasik dönemde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini İbn Teymiyye'den önce Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin ilk sırada metot olarak sunması konusuna yoğunlaşmıştır.

Bu temel hipotezi kanıtlayabilmek adına makale çalışmamız, öncelikle merkeze aldığımız iki müellifin Kur'an'ın doğru anlaşılmasında bir metot olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya koymalarını tefsirde usûl belirleme gayretleri olarak nitelendirmiştir. Bunun akabinde İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak öneren ilk kişi olduğu yönündeki iddialara dair genel bir tasvir yapılmıştır. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin, *en güzel metot* olarak vasıflandırdığı delil hiyerarşisinde ilk sıraya *en sahih yol* nitelemesiyle Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine yer verdiği görülmektedir. İbn Teymiyye'nin delil hiyerarşisinde yer alan Kur'an'ın Kur'an'la, Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiînden aktarılan rivâyetlerle yapılan yorumlama faaliyetinin bağlayıcı kabul edilmesinin, Zürcânî'nin rivâyet-dirâyet ayırımına ilham kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akabinde klasik dönemde İbn Teymiyye'den yaklaşık iki yüzyıl önce yazılan ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir yöntem olarak savunan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *Kanûnu't-te'vîl* adlı eseri genel hatlarıyla tahlil edilerek bu eserin mahiyetinde metot önerisinin bulunduğu yönündeki iddiamız temellendirilmeye çalışılmıştır. İlgili eserde, pek çok ilme dair bilgiler yer almakla birlikte ekseriyetle Kur'an'ın kapalı âyetlerinin anlaşılmasında nasıl bir yol, yöntem, kural takip edilmesi gerektiğine dair parçalı da olsa önemli veriler bulunduğu görülmektedir. Bu eserin ismiyle de uygun bir biçimde müellifin *te'vîlin kânûnu* şeklinde isimlendirdiği delil hiyerarşisinde, ilk sıraya Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini koyduğu, eğer yapılan yorum Kur'an'ı Kur'an'la tefsir şeklinde yapılmışsa başka delile ihtiyaç duyulmayacağını vurguladığına dikkat çekilmiştir.

⁶³ Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması," 6; Karataş, "Kur'an'ı Kur'an ile Anlama", 181; Aydın, "Rivâyet Tefsiri' Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", 17.

⁶⁴ Ebû Muhammed İbn Kuteybe ed-Dineveri, "er-Reddu Alâ ashâbi'l-Kelâm", *Te'vîlu Muhtelifil- Hadis* (b.y., el-Mektebetü'l-İslamiyye-Müessesetu'l-işrâk, 1999), 1/95.

⁶⁵ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, (b.y.: y.y., 1992), 2/607.

⁶⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı örnekler için bk. Yalnız, *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-*, 105-140.

⁶⁷ Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması," 8.

⁶⁸ Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması," 8-9.

İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya aldığı delil hiyerarşisi ayrıntısıyla ele alındığında şu bulgulara ulaşılmıştır: Eğer ulaşılan te'vîl bir âyetten istifade edilerek yapılmışsa o doğrudur, başka bir delile ihtiyaç yoktur. Eğer te'vîl, Kur'an'dan başka bir âyet delil gösterilerek yapılmamışsa yapanın sünnetten bir rivâyeti kanıt gösterip göstermediğine bakılır. Eğer Kur'an'ı yorumlama faaliyeti Kur'an ya da sünnet aracılığıyla gerçekleşmemişse o zaman ikinci sağlama yoluna geçilecektir ki bu aşamada önce dil ile aklî çıkarım akabinde şeriat (Kur'an ve sünnet) vasıtaları kullanılacaktır. İbnü'l-Arabî'nin te'vîlin doğruluğunu iki aşamalı kontrol etme usûlünün İbn Teymiyye'nin delil hiyerarşisine benzediği açıkça görülmüştür.

Diğer yandan İbnü'l-Arabî ve İbn Teymiyye'nin kimliklerinin ve yaşadıkları ortamların Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, yorumlamada bir metot olarak ilk sıraya koymalarına etki ettiği fark edilmektedir. Bu bağlamda; İbnü'l-Arabî'nin *Kânûnu't-Te'vîl*'de Kur'an'ı öncelediğine dair vurgular bulunmaktadır. İlk olarak İbnü'l-Arabî Kur'an metnine bağlı kalmayı istediği için eserinde Kur'an'ın zahirini temel almak gerektiğine dair analizlere yer vermiştir. Buna ek olarak İbnü'l-Arabî'nin mezkûr eserinin çeşitli yerlerinde müteşabih, müşkil gibi kapalı âyetlerin anlaşılmasında Kur'an'ı delil olarak ilk sıraya almasının, Kur'an'ın kendisini öncelediğini gösteren işaretlerden olduğu fark edilmiştir. Üçüncü olarak müellifin akıl ve şeriat arasında çelişki tezahür ettiğinde, her daim şeriatî ve öncelikle Kur'an'ı ilk sıraya alması da yine bu bağlamda bir vurgu olarak anlaşılmıştır. Ayrıca müellifin zahir ve batın ile ilgili bilgilere yer verdiği eserinde onun sık sık Kur'an'ın zahirini temel alması da Kur'an'ı öncelediğini ortaya koyan deliller olarak kendini göstermektedir. Müellifin doğup büyüdüğü Endülüslü bölgesinin halkının ekseriyetinin Mâlikî mezhebini benimsemesi ve Kur'an'ın zahirine ehemmiyet vermesi de bu minvalde değerlendirilmiştir. Son olarak müellifin farklı ilimlerde ders aldığı âlimler içerisinde zahiri görmezden gelenleri şiddetle eleştirmesi de Kur'an'ı her daim önde tuttuğuna dair bir delil olarak anlaşılmıştır.

Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin fakih kimliğinin, tefsir faaliyetinde önerdiği delil hiyerarşisini oluşturmasında etkili olduğu görülmüştür. Müellifin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sırada zikrettiği yerde ahkâmla ilgili bir hususun olmaması, te'vîlin kânûnunu vereceğini söylemesi, darb-ı mesellere yer vermesi ve *Kânûnu't-Te'vîl*'in ahkâmın nasıl anlaşılacağıyla ilgili yöntemler sunmaması gibi bulgular, *Kânûnu't-Te'vîl* adlı eserin fıkıh için yazılmadığını tefsir için bir yöntem kazandırmaya çalıştığını göstermektedir. Öte yandan müellifin fakih olması ve fıkıh usulünde kıyas formülü olarak Muâz hadisinin kullanılması onun fıkıhtaki bu delil hiyerarşisini tefsirde de kullanmasına yol açmış olabileceğini zihinlere getirmektedir.

İbn Teymiyye'nin de ilmî kimliği ve yaşadığı siyasi-itikadi tarihsel ortamın, "Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri" metodunu ilk sıraya almasına yol açtığı müşahade edilmiştir. Bu bağlamda Doğu'dan gelen Moğol istilaları ve Batı'dan gelen Haçlı seferleri dış sebepler arasında yer alırken Müslümanların birlik olmaması ve dışarıdan gelen saldırılara mukavemet gösterememesi de iç sebepler olarak fark edilmiştir. İbn Teymiyye'nin mücadeleci ve sert bir mizaca sahip olmasının, onun selefliği şiddetle savunarak bu kargaşaları ortadan kaldırma yolunda mücadele etmesini sağladığı görülmüştür. Müellife göre bu iç-dış kargaşaların yaşandığı ortamda ancak herhangi bir ideolojik duruştan uzak kalınarak Kur'an'a yaklaşırsa, Müslümanlar arasında "yeniden toparlanmaya yönelik birlik" mümkün olacaktır. Bu perspektifin onun Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini önceleyen bir noktada konumlanmasına etki ettiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak çalışmamızda İbn Teymiyye'nin ve İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine delil hiyerarşisinde ilk sırada yer vermelerinin ortaya çıkarılabileceği problemlere değinilmiştir. İlk olarak bu âlimlerin önerdiği metodun çağdaş dönemdeki Kur'an merkezli yaklaşım biçimlerine mi yoksa klasik dönemdeki delil hiyerarşisi yapılanmasına mı daha yakın durduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda çağdaş dönemde sadece Kur'an'ın kendisiyle yetinme düşüncesi hâkimken, klasik dönemde ilgili metoda ek olarak sırasıyla sünnet, sahâbe, tabiûn kavillerine de müracaat gerekli görülerek bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur. İkinci olarak Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin müellifler açısından rivâyet yöntemi mi yoksa dirâyet yöntemi mi olduğu problemiyle ilgili bulgulara ulaşılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri te'vîlin yani dirâyetin konusu haline getirdiği, İbn Teymiyye'nin ise -açıkça ortaya koymamakla birlikte- metot olarak ortaya koyduğu bağlamın bağlayıcı tefsire daha yakın bir noktada durduğu görülmüştür. İbn Teymiyye'nin delil hiyerarşisi ayrıntılı incelendiğinde, ilgili hiyerarşideki bağlayıcı kısmın modern dönemde rivâyet olarak algılanmasına, içtihat olarak gördüğü kısmın ise dirâyet olarak algılanmasına ilham olduğu söylenebilir. Ayrıca Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin bir metot olarak ve müelliflerden bağımsız olarak rivâyet mi dirâyet mi olduğuna dair problemle ilgili bulgulara ulaşılmıştır. İlk olarak, eğer bir âyetin bir diğer âyetle tefsirine dair nakil geldiyse bu, rivâyet olarak değerlendirilmiştir. Fakat Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri hakkında nakil gelmeksizin sadece âyetleri anlayanın tasarrufunda bir faaliyet olarak görülmesi durumunda bu metot uygulamasının dirâyet olduğu kanaatine varılmıştır. Buradan hareketle İbn Teymiyye'nin delil hiyerarşisinde genel ve özel bazı aksaklıkların tezahür ettiği tespit edilmiştir. Genel olarak İbn Teymiyye'nin, yapılan yorumu âyetin âyetle tefsiri metoduyla bağlayıcı kılmak istemesi ile Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri faaliyetinin âyetlerin seçiminde rol oynayan kişinin tasarrufundaki bir eylem olması arasında bir tenakuz bulunduğu fark edilmiştir.

Özelde ise İbn Teymiyye'nin bu metodu ilk sıraya almasında çeşitli problemlerin bulunduğu tespit edilmiştir. İlk olarak müellifin, selefin yolunu takip etme hedefine, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini ilk sıraya alarak ulaşamadığı görülmüştür. İkinci olarak, muhalif gördüğü grupların yolunu düzeltmek istese de kendisinin onların yoluna girdiği fark edilmiştir. Nitekim bir taraftan

kendisinin selefin yolundan gitme fikrini merkeze alarak farklı ideolojileri susturmak istemesi ile öbür taraftan de “selefin görüşünde kalma ve onlardan ayrılmama” ön kabulü ile hareket etmesi arasında zahiren bir problem bulunduğu müzakere edilmiştir. İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'sinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin nasıl uygulanacağına dair ayrıntılı bilgi olmadığı için, bunların Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen âyetle âyetin tefsirine dair rivâyetler mi olduğu yoksa bu metodun yorum yapmanın tasarrufunda olarak mı kullanılacağına dair veri yer almadığı fark edilmektedir.

Netice itibariyle klasik dönemde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak ilk kez sunan âlimin İbn Teymiyye olmadığı anlaşılmıştır. İbn Teymiyye'den yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış olan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin te'vîle bir usûl bulma çabasındaki eseri *Kânûnu't-Te'vîl*'inde “te'vîl kânunu” olarak önerdiği delil hiyerarşisinin ilk sırasında Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine yer verdiği ve onu tek başına yeterli bir metot olarak gördüğü; ancak bu delil yoksa sünnet, akıl, dil gibi diğer delillerin kullanımına geçileceğini vurguladığı tespit edilmiştir. İki âlim arasında ilgili metodun uygulanış biçimine ilişkin farklılıklar mevcut olmakla birlikte İbnü'l-Arabî'nin İbn Teymiyye'den iki asır kadar bir zaman öncesinde bu metodu ilk sırada zikretmesi, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin bir yöntem olarak önerilmesinin tarihine ilişkin genel kabulü değiştirecek olması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abay, Ahmet - Yaşar, Yahya. "Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsirinde Yeni Yaklaşımlar: Mehmet Okuyan Örneği". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları* 11/7 (2016).
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, Ebu Abdillâh. "Min Müsnedi Benî Hâşim". *Müsned el-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2069. Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.
- Arpa, Enver. *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Aydın, Muhammed. "Rivayet Tefsiri' Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009).
- Baltacı, Ahmet. *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*. Ankara, Doktora Tezi, 1978.
- Biçer, Ramazan. "Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'de Akıl-Nakil İlişkisi Ve Fikir Özgürlüğü" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000).
- Çelik, Hüseyin. "İbnu'l-Arabî ve Tefsiri Ahkâmü'l-Kur'ân". *Tarih Okulu Dergisi* 39 (2019).
- Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. "Mukaddime". *Sünen*. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Demirci, Süleyman - Köseli, Murat. "İkincil Veri ve İçerik Analizi". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Kaan Böke. 320-364. İstanbul: Alfa yayınları, 2017.
- Dinç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2022.
- Döngel, Ümit. *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân, Tefsir ve Te'vil Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. "Sünnet". *el-Müsned*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 5. İstanbul: İslâmî Kitabevi, ts.
- Ebu Davud, Süleyman b. Davud b. el-Carud Tayalisî. "Akdiyye". *Sünenü Ebi Davud*. thk. Muhame Muhyiddin. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Emin, Ahmed. *Zuhru'l-İslam*. Mısır/ Kahire: y.y., 1959.
- Gelgeç, Sevim. "İbn Teymiyye Ekseninde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülahazalar". *Darulfunun İlahiyat* 32/2 (2021).
- Güven, Şahin. "Kur'âniyyûn Ekolü-Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi-". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2001).
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe. *el-Musannef*. Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1988.
- İbn Haldûn. *Kitabu'l-İber*, b.y.: y.y., 1992.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîr'l-Kur'ân'î'l-Azim*. thk. Şâmî b. Muhammed Selame, b.y.: y.y., ts.
- İbn Kuteybe ed-Dineveri, Ebû Muhammed. "er-Reddu Alâ ashâbi'l-Kelâm". *Te'vilü Muhtelefil- Hadis*. b.y.: el-Mektebetu'l-İslamiyye-Müessesetu'l-işrâk, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. "Mukaddime". *Sünenü İbn Mâce*. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- İbn Teymiyye. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*. thk. Doktor Adnan Zarzur, b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Kanûnü't-Te'vil*. thk. Muhammed Süleymanî. 1-2 Cilt. Beyrut-Cidde: Meüessesetu Ulûmi'l-Kur'ân- Dâru'l-Kibleti li's-Sekafeti'l-İslâmîyye, 1406.
- İlahibahş, Hâdim Hüseyin. *el-Kur'âniyyûn ve Şüpehâtuhum Havle's-Sünne*. Taif: y.y., 1989.
- Kabakçı, Ersin. "A Comparative Study on the Holistic Approach to the Qur'ân". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 620-632.
- Karagöz, Mustafa. "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı Ve Mahiyeti". *Bilimname:Düşünce Platformu* 2/5 (Şubat 2004).
- Karataş, Ali. "Kur'ân'ı Kur'ân ile Anlama". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011).
- Kîsânî, Muhammed. *Muntazar el-Ğazali ve'l-Mağrib*. Dimeşk: y.y., 1961.
- Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Teymiyye'ye Göre Hatalı Tefsir Kuramları". *Bilimname: Düşünce Platformu* 6/15 (Şubat 2008).
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması,". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2008).

- Seber, Abdulkerim. *Ebu Bekir İbnu'l-Arabî'nin Kur'ân ilimlerindeki Yeri, Tefsîr ve Te'vîl Metodu Kânûnu't-Te'vîl*. İzmir: Tibyan, 2014.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1394.
- Süyûtî, Celaleddin. *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 1-4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Mahmûd Matarâcî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru't-Turas, 2., 1979.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa. "Tefsiru'l-Kur'ân". *Sünen-i Tirmîzî*. thk. Beşşar Avâd Ma'rûf. 2950. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Yalnız, Fatma. *Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında-*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zarzûr, Adnan. *Ulûmu'l-Kur'ân Medhal İla Tefsiri'l-Kurân ve Beyani İ'câzihi*. Beyrut: y.y., 1991.
- Zerkeşi, Bedrettin. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fadl İbrahim. Beyrut: Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, 1376.
- Zürkani, Muhammed Abdulazim. *Menâhîlu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.